

До спеціалізованої вченої ради ДФ 64.700.015
Харківського національного
університету внутрішніх справ
м. Харків, пр-т Л. Ландау, 27

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
кандидата юридичних наук, доцента
Антонюк Олени Ігорівни
на дисертаційне дослідження Навальнєвої Наталії Миколаївни
«Конфіскаційні санкції у цивільному праві»,
подане на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що проблематика конфіскаційних санкцій у цивільному праві є доволі складною, оскільки такі санкції є специфічними правовими конструкціями публічно-правового спрямування, перелік яких поступово збільшується у цивільному законодавстві. Питання доцільності та допустимості запровадження таких санкцій є доволі дискусійним з огляду на те, що вони мають публічно-правове спрямування, переслідують штрафну, а не компенсаційну функцію в охоронних відносинах, що виникають під час їх застосування, в них беруть участь порушник і держава, яка наділена повноваженнями застосовувати відповідний примус. Застосування таких санкцій характеризується впливом на майнову сферу відповідної особи, що обумовлює необхідність дотримання принципу непорушності права власності та критеріїв правомірності втручання у право на мирне володіння майном, які мають бути дотримані як під час нормативного визначення умов застосування конфіскаційних санкцій, так і їх застосування.

Жваву дискусію вчених і практикуючих юристів викликало запровадження процедури визнання активів необґрунтованими та їх стягнення у дохід держави у разі недоведення відповідачем законності походження коштів, за які таке майно придбане. Найбільш спірними є питання щодо допустимості врегулювання такої конфіскації у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) та забезпечення балансу інтересів у разі: 1) покладання на відповідача обов'язку довести підстави придбання майна та звільнення позивача від обов'язку доводити

незаконність набуття майна, щодо якого заявлені позовні вимоги; 2) застосування такої конфіскації до суб'єктів, які не скоювали публічних правопорушень.

Відсутність сучасних комплексних теоретичних розробок за обраною темою негативно впливає на правотворчу та правозастосовну діяльність, що призводить до зниження ефективності захисту прав суб'єктів цивільних правовідносин під час застосування таких санкцій.

У роботі авторка проводить ретельне дослідження проблемних питань визначення поняття санкцій в цивільному праві, критеріїв класифікації і принципів застосування санкцій у цивільному праві, поняття, характерних ознак, видів і класифікації конфіскаційних санкцій у цивільному праві.

Значна увага у роботі приділена підставам і порядку застосування конфіскаційних санкцій у цивільному праві, зокрема таким, як визнання активів необґрунтованими та їх стягнення у дохід держави, односторонньої реституції і недопущення реституції шляхом стягнення у дохід держави всього одержаного стороною (-ами) за правочином, вчиненим з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, конфіскаційних санкцій у разі порушення прав інтелектуальної власності.

Зміст роботи дає можливість зробити висновок про актуальність і новизну роботи, що полягає у проведенні комплексного сучасного дослідження загальнотеоретичних і практичних питань застосування конфіскаційних санкцій у цивільному праві, а також в обґрунтуванні низки нових положень і пропозицій щодо удосконалення нормативного врегулювання відповідних відносин.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 2.6 додатка 2 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015 – 2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, п. 5.29 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016 – 2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 р. (протокол № 2), у рамках науково-

дослідної теми Харківського національного університету внутрішніх справ «Законотворча та законодавча діяльність в Україні» (№ ДР 0113U008189).

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, їх достовірності та новизни. Положення роботи свідчать про вміння авторки робити послідовні та аргументовані висновки на підставі критичного аналізу зібраного матеріалу.

Авторкою чітко сформульована мета дослідження, а саме: визначення поняття, сутності, видів конфіскаційних санкцій в цивільному праві, встановлення підстав та умов застосування конфіскаційних санкцій, а також розробка пропозицій з удосконалення цивільного законодавства України у сфері застосування конфіскаційних санкцій. Проведений аналіз роботи свідчить про те, що авторці вдалося досягти поставленої мети та належним чином вирішити окреслені нею завдання.

Положення та висновки, сформульовані у роботі, отримані з використанням загальних та спеціальних методів наукового пізнання.

Дослідження ґрунтуються на системному підході, що характеризується відповідним рівнем наукових узагальнень і висновків.

Дисертантка послідовно, від загального до окремого, визначає поняття та правову природу санкцій у цивільному праві, розкриває їх види, у тому числі конфіскаційні санкції, формулюючи авторське визначення їх поняття, виділяючи та розкриваючи їх характерні ознаки, види та особливості застосування. Загалом структура роботи зумовлена поставленою метою та визначеними відповідно до неї завданнями.

Робота складається з трьох розділів, що об'єднують десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та трьох додатків і є цільною за своєю структурою.

У Розділі 1 «Загальні положення про санкції і умови їх застосування в цивільному праві» авторка дослідила поняття санкцій у цивільному праві, відмежувала їх від суміжних правових конструкцій, здійснила класифікацію

санкцій у цивільному праві, розкрила умови та принципи застосування санкцій у цивільному праві.

У Розділі 2 «Поняття та види конфіскаційних санкцій у цивільному праві» проаналізована генеза правового регулювання конфіскаційних санкцій, сформульоване поняття та надана загальна характеристика таких санкцій у цивільному праві, а також здійснена класифікація таких санкцій за різними ознаками, що сприяє розумінню їх сутності.

У Розділі 3 «Підстави та порядок застосування конфіскаційних санкцій» висвітлені особливості застосування санкцій у разі вчинення недійсного правочину, порушення прав інтелектуальної власності, а також досліджені підстави та порядок застосування конфіскації майна та визнання необґрунтованими активів і їх стягнення в дохід держави.

У кожному розділі дисертаційного дослідження авторка проводить ґрунтовний аналіз наявних у цивілістиці позицій щодо теоретичних і практичних питань за темою дослідження, за результатами якого формулює власні висновки, у тому числі пропозиції щодо удосконалення нормативного регулювання у сфері застосування зазначених санкцій, зокрема, визначення моменту припинення права власності на конфісковане майно, що знайшло відображення, зокрема, у розробленому авторкою проекті Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України», яким запропоновано доповнення статті 354 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) (Додатки Б і В) і пропозиціях нормативного врегулювання окремих питань визнання необґрунтованими активами та їх стягнення в дохід держави.

Достовірність і обґрунтованість отриманих результатів підтверджується, зокрема тим, що під час дослідження дисертантка провела аналіз значної кількості літературних джерел, що налічує 262 найменування. Як позитивний аспект роботи слід відзначити проведений авторкою аналіз судової практики Європейського суду з прав людини за темою дослідження (зокрема, рішень у справах «Філіпс проти Сполученого Королівства», «Денисова і Моїсєєва проти Російської Федерації», «Раймондо проти Італії», «Аркурі та інші проти Італії», «Морабіто та

інші проти Італії», «Батлер проти Сполученого Королівства», «Усбб проти Сполученого Королівства», «Саккочча проти Австрії», «Гогітідзе та інші проти Грузії»), окремих справ судів загальної, господарської і адміністративної юрисдикції, зокрема правових позицій Верховного Суду, у тому числі Великої Палати Верховного Суду, а також Верховного Суду України з питань, що були предметом дослідження. Крім того, авторкою висвітлено особливості нормативного врегулювання відносин щодо застосування конфіскаційних санкцій в іноземних державах (Республіки Білорусь, Великої Британії та ін.).

Таким чином, зміст роботи дозволяє зробити висновок про те, що дисертація підготовлена на достатньо високому теоретичному рівні, викладена науковим стилем, має логічно побудовану структуру, що дозволило авторці досягти поставленої мети.

Достовірність і наукова новизна здобутих результатів полягає у тому, що на основі проведеного дослідження санкцій загалом і конфіскаційних санкцій у цивільному праві зокрема було розроблено низку наукових положень, висновків, пропозицій, які мають теоретичне та практичне значення.

Дисертація Навальнєвої Наталії Миколаївни є першою в Україні системною науковою працею, в якій проведено ґрунтовний аналіз конфіскаційних санкцій у цивільному праві.

Мають оригінальний характер положення дисертації, які стосуються визначення поняття та характерних ознак конфіскаційних санкцій.

Заслуговує на підтримку сформульовані авторкою висновки щодо приналежності відмови в захисті цивільного права та інтересу до санкцій у цивільному процесі. Слід зауважити на практичному аспекті цього питання. До застосування такої санкції суд вдається, зокрема, у разі недобросовісної поведінки позивача під час здійснення ним суб'єктивного права, на захист якого подано позов. Добросовісність – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони відповідного правовідношення. Доктрина «*venire contra factum proprium*» (заборони суперечливої поведінки) базується ще на римській максимі – «*non concedit venire*

contra factum proprium» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, розумно покладесться на них. Ці теоретичні положення були відображені Верховним Судом у правових позиціях, викладених, зокрема, у постановках від 29 січня 2020 року у справі № 748/3055/17, від 30 березня 2020 року у справі № 401/2801/18, від 22 квітня 2020 року у справі № 583/1278/18, від 03 червня 2020 року у справі № 320/706/17.

Викликає як практичний, так і теоретичний інтерес виділені авторкою ознаки визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Хоча Європейський суд з прав людини визнає за державою широку свободу розсуду в питаннях запровадження санкцій за корупційні правопорушення, але при їх нормативному регулюванні мають бути дотримані критерії правомірності втручання, яким дослідженню яких дисертантка приділяє увагу у роботі.

Слушним та обґрунтованим є висновок щодо визначення поняття санкцій у цивільному праві та принципів їх застосування, визначення поняття конфіскації майна, видів і критеріїв класифікації конфіскаційних санкцій у цивільному праві.

На основі ґрунтованого аналізу доктринальних положень цивільного права авторкою конкретизовані види конфіскаційних санкцій.

Заслуговує на підтримку висновок дисертантки про те, що у справі про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення на користь держави у разі подальшого відчуження цього майна (у тому числі на користь юридичної особи) його вилучення в останнього набувача у будь-якому випадку має бути допустимим лише за умови незаконного (щодо походження коштів) виникнення у зазначеної фізичної особи права власності на це майно, а отже, у такому випадку наявна обов'язкова процесуальна співучасть на боці відповідача. Авторка слушно зауважує на тому, що такий випадок є винятком з правила, закладеного у ст. 20 ЦПК України про недопустимість об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, проте оскільки

винятки мають бути прямо передбачені у законі, то відповідну норму доцільно закріпити у ст. 290 ЦПК України.

Обґрунтованими є пропозиції авторки щодо вдосконалення чинного законодавства з метою правової визначеності моменту виникнення у держави права власності на конфісковане майно, а також умов визнання активів необґрунтованими і їх стягнення у дохід держави.

З огляду на зазначене, можна зробити висновок про самостійність, новизну, достатню обґрунтованість, достовірність зроблених у результаті дослідження висновків.

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення авторкою вимог академічної доброчесності**. У роботі зроблено посилання на використані джерела інформації, дотримано положення законодавства щодо авторського права, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності та застосовано методи наукового пізнання. У дисертації не виявлено ознак плагіату, самоплагіату, фабрикації та фальсифікації даних і результатів дослідження.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що дисертація Навальнєвої Н.М. містить положення та висновки, що мають науково-теоретичне значення та практичне спрямування.

Результати дослідження можуть бути використані у науково-дослідній сфері – при подальших дослідженнях санкцій у цивільному праві, законотворчій діяльності – під час вдосконалення норм чинного законодавства щодо конфіскаційних санкцій у цивільному праві, правозастосовній діяльності – під час розгляду та вирішення справ, у яких заявляються вимоги щодо застосування таких заходів, а також у навчально-методичній роботі – під час підготовки підручників, посібників методичних рекомендацій для студентів закладів вищої освіти, викладенні навчальної дисципліни «Цивільне право».

Повнота викладення положень дисертації у роботах, опублікованих авторкою. Позитивно впливає на оцінку роботи належний рівень апробації проведеного дисертаційного дослідження. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дослідження достатньою мірою відображені у

шести наукових статтях, з яких чотири опубліковано в наукових фахових виданнях, визначених МОН України, одна – у періодичному науковому виданні іноземної держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу, одна – у науковому періодичному виданні іншої держави, та п'ятьох тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

Позитивно оцінюючи результати проведеного авторкою дослідження, слід відзначити наявність деяких дискусійних положень, щодо яких слід зробити такі зауваження:

1. Потребує додаткових пояснень пропозиція авторки передбачити у ч. 7 ст. 376 ЦК України як альтернативний спосіб захисту – у разі істотного відхилення від проєкту, що суперечить суспільним інтересам або порушує права інших осіб, істотного порушення будівельних норм у разі відмови особи, яка здійснила (здійснює) таке будівництво, від проведення перебудови – вилучення у державну власність об'єкта самочинного будівництва, що може бути застосований судом за винятком випадків, коли це порушує права інших осіб (стор. 112-113).

Слід зауважити, що у разі самочинного будівництва (у тому числі з істотними відхиленнями від проєкту, що суперечить суспільним інтересам, або істотним порушенням будівельних норм) в особи, яка його здійснила, не виникає права власності на нього як на об'єкт нерухомості (частина друга статті 376 ЦК України), а така особа володіє правом власності на сукупність будівельних матеріалів.

Авторка пропонує визнавати за державою право власності на такий об'єкт, не деталізуючи правовий режим такого майна: чи буде передаватися у власність держави сукупність будівельних матеріалів або ж пропонується визнавати право власності саме на об'єкт самочинного будівництва як окремий об'єкт цивільного права (ввівши тим самим його у цивільний оборот). У другому варіанті створюються нерівні умови, адже особа, яка здійснила таке будівництво, не має права отримати цей об'єкт у власності без усунення таких порушень, тоді як для

держави не закладається аналогічна передумова виникнення права власності, навпаки вона визначається передумовою для виникнення у держави такого права.

Крім того, виникає питання щодо дотримання балансу приватних і публічних інтересів, адже пропонується позбавляти особу, яка здійснила незаконне будівництво, право власності на її матеріали без надання будь-якої компенсації, тому доцільно дослідити питання чи не призведе така новела до покладення на особу надмірного індивідуального тягара.

2. Авторка виділяє серед особливостей визнання майна необґрунтованими активами та їх стягнення в дохід держави поширення на таку вимогу спеціальної позовної давності у чотири роки (стор. 182), проте не здійснює дослідження питання щодо особливостей моменту обрахування такого строку та поширення цього строку на правовідносини, що виникли до його запровадження.

Так, позовна даність тривалістю у чотири роки щодо зазначених позовів запроваджена Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року, що набрав законної сили 28 листопада 2019 року. Крім того, зазначеним законом доповнено статтю 261 ЦПК України нормою про те, що перебіг позовної давності за вимогами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави починається від дня набуття оспорюваних активів відповідачем. До того моменту у ЦПК України було передбачено, що позов про визнання необґрунтованими активів і їх витребування подається упродовж строку загальної позовної давності з дня набрання законної сили обвинувальним вироком щодо особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Тож виникає питання дії норм щодо позовної давності в даній категорії справ у часі.

У пояснювальній записці до зазначеного проєкту Закону було вказано, що позов пред'являється щодо набутих протягом чотирьох років до дня набрання чинності цим Законом, які перебували на день набрання чинності вказаним

Законом у власності особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або у власності чи володінні іншої фізичної чи юридичної особи, яка набула їх за рахунок чи вказівкою особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Отже, розробники зазначених змін вважали наявними правові підстави для визнання неосвітненими активами майна, що набуто протягом чотирьох років до дня набрання чинності відповідних норм права. Проте дисертантка не висловлює своєї позиції щодо окресленого питання дії норм про позовну давність у зазначеній категорії справ.

3. Потребує уточнення питання віднесення до конфіскаційних санкцій вилучення контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм чи програм мовлення, щодо яких встановлено, що вони були виготовлені або розповсюджені з порушенням авторського права і (або) суміжних прав відповідно до ч. 4 ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (стор. 206).

При цьому, дисертантка пропонує розуміти під конфіскаційними санкціями у цивільному праві визначені у законі заходи цивільно-правового впливу, що полягають у примусовому припиненні права власності на майно (стор. 111).

Отже, для віднесення певних заходів як конфіскаційних санкцій слід встановити, серед іншого, наявність у особи, в якій вилучається певне майно, права власності на нього, що стосовно контрафактної продукції не є безспірним.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Викладені вище зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Навальнєвої Наталії Миколаївни, адже не торкаються найбільш значних положень і висновків роботи та стосуються дискусійних проблем санкцій у цивільному праві та не применшують належного рівня дисертаційного дослідження.

Дисертаційне дослідження Навальнєвої Наталії Миколаївни «Конфіскаційні санкції у цивільному праві» є завершеною науковою працею, присвяченою актуальній темі. Авторкою отримано нові науково обґрунтовані результати, які у

сукупності вирішують важливе наукове завдання щодо визначення правової сутності та підстав застосування конфіскаційних санкцій у цивільному праві.

Зазначене дозволяє дійти висновку, що дисертація Навальнєвої Наталії Миколаївни «Конфіскаційні санкції у цивільному праві» є завершеною науковою працею, у якій її автором отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має значення для розвитку науки цивільного права України, а також правозастосовній діяльності під час застосування конфіскаційних санкцій для забезпечення публічних і приватних інтересів, робота відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пп. 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167, Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а її авторка – Навальнєва Наталія Миколаївна – заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії (галузь знань 08 «Право», спеціальність 081 «Право»).

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент,
помічник судді патронатної служби управління
забезпечення роботи другої судової палати
секретаріату Касаційного цивільного суду
у складі Верховного Суду

О. І. Антонюк

